

Apokryfy - wprowadzenie

Autor tekstu: **Mariusz Agnosiewicz**

„Za prawdę uchodziło to co było budujące, za sędziwe, co w ich mniemaniu pomnażało oświatę, za apostołskie, co wydawało się godne Apostołów. Wierzyli, że wielcy mężowie ani sam Chrystus nie doznają uszczerbku, jeśli włożą w ich usta lub podsuną pod ich pióro to, na co ich tylko stać było (...) Z tych właśnie powodów posiadamy dużą ilość dzieł, a między nimi mnóstwo nie byle jakiej miary, napisanych rzekomo przez sławnych mężów, które jednak w rzeczywistości były tworem nie znanych nam autorów”

Straus, niem. teolog ewang. i filozof

Literatura ewangeliczno-apokaliptyczna jest bardzo bogata (ok. 40). Nasz Nowy Testament to tylko mała jej część, wyselekcjonowana starannie przez władze Kościoła z pism odpowiadających założeniom programowym spośród najpopularniejszych Ewangelii

Ewangelie sprzed odkryć w połowie XX wieku:

*„Ewangelie legendowe, któreśmy przechowali, są to pisma gnostyczne **przeczyszczone**; pozostawiono w nich tylko bezsensy, nieszkodliwe dla dogmatu, chociaż osobliwie obrażające smak. (...) Cuda Ewangelii apokryficznych są godne Tysiąca i jednej nocy (...) Nasi Ewangelisci uczynili szczęśliwy wybór w bezładnych przyczynkach tradycji; trzeba czytać apokryfy, żeby ich ocenić”* (Reinach). Kościół tolerował te nieszkodliwe dlań opowiadki, które wskutek czego zyskały dużą popularność, przetłumaczone na wiele języków były częstą inspiracją dla artystów chrześcijańskich. Do dziś żywe są niektóre historie ewangeliczne, które jedyne oparcie mają w apokryfach. Takimi są: opowieść o rodzicach Maryi — Joachimie i Annie, opowieść o małżeństwie Matki Boskiej, o grocie, w której na świat miał przyjść Jezusek, *„gdzie jest uczczony przez wołu i osła”*, o śmierci Maryi, i in. Niektóre jednak opowieści apokryficzne przeniknęły nawet do oficjalnego nauczania Kościoła. Tak jest w przypadku historii zstąpienia Jezusa do Piekieł, które zostało przyjęte w IV w.

EWANGELIE DZIECIŃSTWA

Protoewangelia Jakuba

Najbardziej znana ewangelia dzieciństwa Jezusa, powstała **ok. 150 r.** Ojciec Kościoła Orygenes (185-254) przypisał ją bratu Jezusa. Kościół zaczerpnął wiele do swej tradycji, m.in. grotę w której urodził się Jezus, imiona rodziców Marii (Joachim i Anna), wątek Marii usługującej w świątyni (Sykstus V ustanowił nawet w 1585 r. święto dla całego Kościoła, które w Polsce obchodzi się jako *Ofiarowanie Najświętszej Marii Panny* — do świątyni właśnie, lecz pewnie mało kto o tym wie). Ewangelia ta silnie oddziaływała na sztukę średniowiecza, to z niej czerpano najwięcej motywów. Najciekawszym jednak fragmentem ewangelii tej jest potwierdzenie biologicznej nieskazitelności Maryi (odkrycie nienaruszalności hymenu Maryi). Jak pisze Uta Ranke-Heinemann: *„Można tu odnaleźć cechy pewnego rodzaju teologicznej pornografii, w przypadku której pod maską pobożności rozwijają się seksualne fantazje”*. Oto ten fragment:

*„I wyszła położna z jaskini i spotkała ją Salome. I [położna] rzekła do niej: ŹSalome, Salome, mam ci do opowiedzenia cud niezwykły: dziewica porodziła, do czego z natury nie jest zdolna.Ź I rzekła Salome: ŹNa Boga żywego, jeśli nie włożę palca mojego i nie zbadam jej przyrodzenia, nie uwierzę, że dziewica porodziłaŹ ...i **włożyła Salome palec w jej przyrodzenie**. I Salome wydała okrzyk i rzekła: ŹBiada mi, bezbożnej i niewiernej, bom kusiła Boga żywego. Oto ręka moja, palona ogniem, odpada ode mnie.Ź I padła Salome na kolana przed Panem... modląc się. I oto anioł Pański stanął i rzekł: ŹSalome, Salome, wysłuchał twą modlitwę Pan wszechwładny. Zbliź twą rękę do dziecięcia i obejmij je, i stanie się twoim zbawieniem...Ź I natychmiast Salome została uzdrowiona i wyszła z jaskini usprawiedliwiona”* (Protoew. Jak., XIX, 3 — XX, 3)

Ewangelia dzieciństwa Tomasza lub Opowieści Tomasza Izraelity, filozofia o dzieciństwie Pana

Inaczej zwana Ewangelią Dzieciństwa, powstała prawdopodobnie **w drugiej połowie II**

w. Jezus jako dziecko ukazany jest „demonkiem złośliwym i mściwym”. Niektóre psoty Jezuska:

- ożywił dwanaście gołębi
- Gdy biegnący chłopiec uderzył Jezusa w plecy, ten rozzłoszczony rzekł do niego: „Już nie pójdiesz dalej swoją drogą”. Chłopiec natychmiast padł martwy. Dla równowagi chwilę później wskrzesił innego chłopca.

„Podobnych historii o uśmiercaniu znajduje się w Ewangelii dzieciństwa Tomasza więcej, tak że Józef nie znalazł innego wyjścia i „...powiedział jego matce, by go nie wypuszczała poza drzwi, ponieważ umierają ci, którzy powodują jego gniew” (XIV, 3). Obok opisów takich wydarzeń znajdują się w tej Ewangelii także opowiadania o wskrzeszaniu zmarłych. Ale wrażenie, że Jezus jest niebezpiecznym **horror-dzieckiem**, nie zostaje właściwie przez to pomniejszone.” (Nie i Amen)

Ewangelia Dzieciństwa Arabska

Dzięki niej życie małego Jezusa stało się znane dla wyznawców islamu.

Ewangelia Dzieciństwa Ormiańska

Magowie, którzy przywędrowali złożyć pokłon Dziecięciu Jezus stali się dzięki tej ewangelii **trzema królami**, braćmi w dodatku (ale ten pomysł nie przyjął się w katolicyzmie). Poznaliśmy dzięki niej tożsamość owych hołdowników: Kacper (Gaspar) był królem Arabów, Melchior (Melkon) — Persów, Baltazar — Hindusów (choć w polskim przekładzie Baltazar jest królem Arabów, a Hindusów — Kasper)

Ewangelia Pseudo-Mateusza

Powstała na przełomie **VIII i IX w.** na Zachodzie Europy. Świat katolicki zaczerpnął z niej wołu i osiołka oddających hołd Panu. Ponadto pogodzona w niej stajenkę Ewangelii Łukasza z grotą Protoewangelii Jakuba: „Trzeciego zaś dnia po narodzeniu naszego Pana, Jezusa Chrystusa Panna Maryja wyszła z grotty i udała się do stajni. Tam złożyła dzieciątko w żłobie, a wół i osioł oddali mu pokłon” (XIV, 1).

EWANGELIE MĘKI JEZUSA

Akta Piłata (Acta Pilati) lub Ewangelia Nikodema

Powstały w **V wieku** (jednak częściowo wywodzi się już z wieku II). Chrześcijaństwo wyszło do pogan, odcięło się jednocześnie od judaizmu, więc należało ostatecznie rozgrzeszyć oprawcę rzymskiego, przelewając całą winę na bezbożnych żydów. W ewangelii tej to Jezus sam doradza Piłatowi co ten ma czynić: „Kazał więc namiestnik, aby Żydzi opuścili pretorium i zawoławszy Jezusa, mówi doń: *ŹCo mam czynić?*” Mówi Jezus do Piłata: *ŹTo, co ci zostało dane.*” Mówi Piłat: *ŹJak zostało dane?*” Mówi Jezus: *ŹMojżesz i prorocy przepowiedzieli moją śmierć i zmartwychwstanie*”. Dzięki tej ewangelii dowiadujemy się również, że łotrzy ukrzyżowani wraz z Jezusem nazywali się **Dysmas** i **Gestas**. Dysmas był tym, który się miał dostąpić nieba.

„Do „Akt Piłata” zalicza się również **Paradosis Pilati (Wydanie Piłata)**. W utworze tym Piłat zostaje oskarżony przez cesarza z powodu stracenia Jezusa, który w międzyczasie także w oczach cesarza zyskał opinię sprawiedliwego. Piłat w swojej obronie oświadcza: „...z powodu bezprawia i knowań niegodziwych i bezbożnych Żydów uczyniłem to” (V). Usłyszawszy to, Cesarz „napelnięty gniewem” kazał spisać dekret przeciwko Żydom, wysyłając „Pozdrowienia dla Likiana, zarządcy krainy wschodniej”, zawierające rozkaz, mocą którego miał on mieszkańców miasta Jerozolimy, którzy bezprawnie „zmusili Piłata do ukrzyżowania **pewnego Boga zwanego Jezusem**” — wziąć w niewolę, wygnać z Judei, rozproszyć i oddać w niewolę innym ludom. „Gdy ten oto dekret dotarł do krainy wschodniej, Likian, posłuszny strasznym nakazom, uczynił rzeź całego ludu żydowskiego; tych zaś, którzy pozostali w Judei, oddał jako niewolników poganom w rozproszaniu” (VII). Cesarz skazał Piłata na śmierć przez ścięcie mieczem. Przed śmiercią Piłat **modlił się po chrześcijańsku, to znaczy zmówił antyżydowską modlitwę**: „Panie, nie gub mnie z niegodziwymi Żydami, bo ja sam nigdy bym nie przyłożył do Ciebie ręki, gdyby nie presja bezprawnie działającego ludu żydowskiego” (IX). Kiedy prefekt ściął głowę Piłatowi, „...anioł Pański wziął ją. I gdy żona jego, Prokla, ujrzała, że przyszedł anioł i wziął jego głowę, została przepełniona radością i natychmiast oddała ducha i pogrzebano ją wraz z mężem”. Z „Akt Piłata” (Ewangelii Nikodema) dowiadujemy się także co nieco o losie Józefa, bogatego człowieka z Arymatei, miasta w

górach Ephraim, który według relacji kanonicznych zjął z krzyża ciało Jezusa i pochował je. Z powodu jego dobrego uczynku Żydzi uwięzili go w domu pozbawionym okien, ale Jezus przybył osobiście do tego więzienia, pocałował Józefa i uwolnił go. „A o północy, gdy modliłem się stojąc, oto dom, w którym zamknęliście mnie, podniósł się w czterech kątach i ujrzałem przed oczyma jakby światło błyskawicy. I przeląkłszy się wielce padłem na twarz. Ale ktoś ujął mnie za rękę i podniósł z miejsca, na które padłem, a wilgoć wody spłynęła po mnie od głowy aż do stóp, a zapach mirry doszedł do moich nozdrzy. I ktoś otarł mi twarz [pocałował] i rzekł do mnie: *ŹNie lękaj się Józefie...!* A spojrzawszy, ujrzałem Jezusa”. Józef z Arymatei pod datą 17 marca czczony jest jako święty męczennik.” (Nie i Amen)

EWANGELIE GNOSTYCZNE

Ewangelia Marii [Magdaleny]

Powstała w **II wieku**. W ewangelii tej to Maria jako jedyna otrzymała od Jezusa objawienie po jego śmierci. Uczniowie jednak buntują się przeciwko niej, nie chcą jej zaufać: „Piotr powiedział: *ŹCzyżby On [Jezus] rozmawiał z kobietą w tajemnicy przed nami, nie zaś otwarcie? ...Czyżby przedkładał ją nad nas?!*” Na to inny uczeń imieniem Lewi bierze Marię Magdalenę w obronę, mówiąc: „Jeżeli Zbawiciel uczynił ją tego godną — kim ty jesteś, że ją odrzucasz? Z całą pewnością Zbawiciel zna ją bardzo dobrze. Dlatego kochał ją bardziej niż nas”.

Pistis Sophia (Wiara i Mądrość) (Tłumaczenie angielskie tekstu)

Powstała ok. 250 r., jest najważniejszym z gnostyckich pism w języku koptyjskim

DZIEJE APOSTOLSKIE

Akta Piotra

Powstały w latach **180-190**. Opisuje się w nich śmierć Piotra na krzyżu.

Akta Pawła

Powstały w latach **185-195**. Opowiadają o śmierci św. Pawła. Na podstawie tej opowieści Kościół przyjmuje, że Paweł zginął przez ścięcie (patrz np. *Mszał Rzymski*). „Taki wyrok zapadł z rozkazu Nerona, któremu Paweł już wcześniej przepowiedział: „Jeżeli każesz mnie ściąć — zmartwychwstanę i ukażę się tobie.” Tak też się stało. W czasie egzekucji na ubrania żołnierzy nie trysnęła krew, lecz **mleko**. Po swojej śmierci wcielił Paweł swoją groźbę w życie. Pojawił się przed obliczem Nerona i powiedział: „ŹCesarzu, oto jestem, ja Paweł, bojownik Boga; nie umarłem, żyję u boku swego Boga. Ciebie natomiast dotknie wiele nieszczęść i ciężka kara, ty nędzniku, ponieważ przelałeś niesprawiedliwie krew sprawiedliwych — stanie się to już wkrótce.! Kiedy to powiedział, odszedł od niego”. Poza tym Paweł jeszcze zmartwychwstał następnego ranka. Wraz z dwoma innymi mężczyznami, niejakim Longusem i Centurionem Cestusem, stanął nad własnym grobem i wspólnie z nimi się modlił.” (Nie i Amen). Do Akt Pawła należą *Dzieła Pawła i Tekli*

INNE

Logia (agrafy) — wypowiedzi przypisywane Jezusowi

Papirus Oxyrhynchos

Nazwa pochodzi od dawnej starożytnej miejscowości w Egipcie, położonej 180 km od Kairu. W IV i V w. istniała tam słynna gmina chrześcijańska. W roku 1897 dwóch młodych Anglików, Grenfell i Hunt dokonało odkrycia strzępu papirusu, który okazał się dokumentem przełomowym w badaniach nad początkami chrześcijaństwa. Zawierał on siedem wypowiedzi, które ówczesna gmina przypisywała Jezusowi. Były one dotychczas nieznanne. W tym samym roku opublikowano ten tekst pod tytułem *Logia Jesu (Zdania Jezusa)* — stąd później utrzymała się nazwa logia (bądź agrafa), dla ocalałych wypowiedzi przypisywanych Jezusowi. W 1903 r. ci sami badacze odkryli kolejny papirus (również w Oxyrynchos), który zawierał dalsze pięć sentencji. Nawet jeśli zdania te nie były rzeczywistymi słowami Jezusa (co jest raczej oczywiste), odzwierciedlały jednak przekonania ówczesnych gmin chrześcijańskich.

List Jezusa do króla Abgara V Ukkamy z Edessy

Powstał **przy końcu II w.** Stanowi bez wątpienia szczyt wyczynów pobożnej fantazji. „Euzebiusz (+339), historyk Kościoła, zapewnia, że widział ten list na własne oczy (znów argument przeciwko jego rzetelności - przyp.). Otóż król Abgar — jak pisze Euzebiusz - słyszał o cudach Jezusa, a ponieważ był chory, pragnął by Jezus go wyleczył. [zakończył swój list tymi słowami: „Mówiono mi poza tym, że Żydzi szemrają przeciwko tobie i że chcą Ci szkodzić. Stolica

moja nie jest wielka, ale piękna bardzo, wystarczy nam obu" — przyp.]. Z tego też powodu wysłał szybkobiegacza Ananiasza z listem do Jezusa, a ten dał Ananiaszowi natychmiast pisemną odpowiedź. Euzebiusz pisze: *„Najlepiej osobiście wysłuchać treści tych listów, które znaleźliśmy w archiwum (w Edessie) i które przetłumaczyliśmy z syryjskiego. Mówią one, co następuje...[†]. By przedstawić rzecz krótko i zwięźle: **Jezus pisze, że w danej chwili nie ma czasu i musi najpierw (po swojej śmierci) udać się do nieba, ale potem pośle kogoś ze swych uczniów, który króla wyleczy.** Tak też się stało. Słynna, pochodząca prawdopodobnie z południowej Francji zakonnica-pątniczka Egeriae (zwana też Aetherią czy Eucherią), która w 384 roku odwiedziła Edessę w Mezopotamii, pisała w swojej Peregrinatio Egeriae („Pielgrzymce Egerii”), że dowiedziała się od biskupa z Edessy, iż: „Król Abgar i jego następcy list Jezusa każdorazowo nosili do bram miasta, ilekroć groziło mu oblężenie. Kiedy list tam odczytywano, wrogie wojska natychmiast popadały w rozsypkę” [1] Opowieść ta miała pełnić tę samą funkcję co historia o niedowierzającym Tomaszu — miała podtrzymywać w wierze tych, którzy nie widząc na własne oczy — uwierzyli. Jako wielką ciekawostkę można podać fakt, że dzięki autorytetowi kościelnego historyka Euzebiusza, który zaświadcza o autentyczności owej korespondencji, Kościół aż do schyłku V w. uznawał to doniesienie za prawdziwe. Dopiero na synodzie w Rzymie w 495 r. chrześcijanie doszli do wniosku, że jednak jest to falsyfikat. [2]*

Księgi Sybillińskie

Powstałe między połową II w. i V w. Wystylizowane na rzekome przepowiednie słynnych wieszczek Apollina pod tym samym tytułem, mające jakoby przepowiadać wszystkie ważniejsze wydarzenia z dziejów judaizmu i chrześcijaństwa, np. kuszenie węża w Raju, historię z wieżą Babel, uzdrawianie chorych przez Jezusa, wskrzeszanie zmarłych, nakarmienie pięciu tysięcy uczniów i oczywiście jego mękę, śmierć i zmartwychwstanie. Tych grubych fałszerstw bronił nawet sam Orygenes w polemice z Celsusem

Największe odkrycia archeologiczne XX w.

Za takie właśnie uważane są odkrycia zwojów esseńskich z Qumran nad Morzem Martwym oraz biblioteki tekstów gnostycznych z Nag Hammadi w Egipcie.

Teksty z Nag Hammadi (Egipt) ([wydanie angielskie](#))

Odkryte w 1945 roku w Egipcie. Są to teksty **gnostyczne** — wręcz cała biblioteka (ponad 50 tekstów). Często występuje w niej Maria Magdalena, pozycja kobiety w gminie jest zaakcentowana wyraźnie. Wszystkie jednak teksty gnostyczne cechuje silna niechęć do sfery seksualnej, zdecydowanie mocniejsza niż w innych odłamach chrześcijaństwa. *„Początkowe zadowolenie dzisiejszych feministycznie usposobionych kobiet-teologów, będące następstwem ujawnienia się w gnostycznych ewangeliach z Nag Hammadi wyższej pozycji kobiety — zostało ostudzone; nowsza dyskusja stała się bardziej „trzeźwa” - jak stwierdziła ewangelicka teolog Luisa Schottroff — ponieważ „w tradycji gnostycznej znajdują się też, obok tych wypowiedzi, które przyznają kobietom odpowiadające im prawa — wypowiedzi będące wyrazem pogardy wobec kobiet, zawarte w jednych i tych samych tekstach”, co rodzi pytanie: „czy w dualistycznym myśleniu gnostycznym... z jego wrogością wobec cielesności, mimo silnego podkreślenia roli kobiety jako nosicielki objawienia — nie przypisuje się kobiecie czasami takiej roli, która wyobcowuje ją z jej własnej natury” (Uta Ranke-Heinemann).* Zmartwychwstanie przedstawiane jest jako zjawisko duchowe.

Ewangelia Filipa

Pochodzi z **II wieku**. Doniosłą rolę gra w niej Maria Magdalena: *„...trzy chodziły z Panem zawsze: Maryja, Jego matka, Jego siostra i Magdalena, ta, którą nazywa się Jego towarzyszką. [†]Maria[†] bowiem to Jego siostra, i Jego matka, i Jego towarzyszką”. Dalej czytamy: „Zbawiciel ukochał Marię Magdalenę bardziej aniżeli wszystkich pozostałych uczniów i częstokroć całował ją w usta”. Uczniowie byli bardzo zazdrośni o takie uprzywilejowanie Magdaleny: „Pozostali uczniowie przyszli do niej i robili jej wymówki. Mówili [też] do Niego: [†]Dlaczego kochasz ją bardziej niż nas wszystkich?[†] Zbawiciel odpowiadając, powiedział im: [†]Dlaczego nie kocham was tak jak ją?[†]”.*

Ewangelii Tomasza tzw. Sekretne kazania żyjącego Chrystusa

Ta koptyjska ewangelia pochodzi z **drugiej połowy II wieku** (w części z I w.). Apostoł **Szymon Piotr** wyraża w niej radykalnie antyfeministyczne hasło: *„Niech Mariham odejdzie od nas. Kobiety nie są godne życia”.* Jezus mu na to odpowiada: *„Oto poprowadzę ją, aby*

uczynić ją mężczyzną, aby stała się sama duchem żywym, podobnym do was, mężczyzn. Każda kobieta, która uczyni siebie mężczyzną, wejdzie do królestwa niebios"

Zwoje z Qumran([wydanie angielskie](#))

Odkryte w 1947 roku. Są to pisma sekty esseńczyków, która stanowiła konkurencję dla sekty chrześcijańskiej. Świadczą o tym m.in. słowa Jezusa w Kazaniu na Górze: „Słyszeliście, że powiedziano: Będziesz miłował swego bliźniego, a nieprzyjaciela będziesz nienawidził. A ja wam powiadam: Miłujcie waszych nieprzyjaciół!” (Mt 5, 43n). Do czasu odkrycia zwojów nie wiadano, co miał na myśli Jezus mówiąc, że powiedziano, aby nienawidzić wrogów. Nigdzie w znanych pismach żydowskich tego nie było. U esseńczyków zaznaczono to wyraźnie już na samym początku *Reguły zakonnej*: „Zadaniem członków gminy jest miłować każdego, którego Bóg wybrał, i nienawidzić każdego, kogo On odrzucił” (I QS 1, 4). I dalej: „Każdy, kto należy do gminy jest zobowiązany „miłować wszystkich synów światła, każdego odpowiednio do jego przeznaczenia z woli wyroku Bożego i nienawidzić wszystkich synów ciemności, odpowiednio do Bożego planu pomsty proporcjonalnie do jego winy” (I QS 1, 9 i n.). I jeszcze dalej czytamy: „To są wskazówki postępowania dla człowieka roztropnego w naszych czasach, zarówno dla jego miłości, jak i jego nienawiści: wieczna nienawiść związana jest z wolą odizolowania się od wszystkich ludzi zepsutych... aż po dzień pomsty...” (I QS 9, 21-23).

- Określenie nazareński odnosi się do odłamu esseńczyków (nazareńczyków)
- Przewodnik esseńczyków pochodzi z królewskiego rodu Dawida
- zamiana wody (niewtajemniczony) w wino (wtajemniczony) oznaczała wtajemniczenie a nie cudowną przemianę właściwości cieczy

Warto się jeszcze zastanowić nad takim oto fragmentem kanonicznego pisma (List św. Judy Apostoła):

„A **prorokował** też o nich siódmy od Adama **Enoch**, mówiąc: Oto Pan idzie z miriadami swoich świętych”(1, 14). Można by się zastanowić, gdzie jest owo proroctwo Enoha? Nigdzie w Biblii nie można go znaleźć. Jest to odesłanie do tekstu apokryficznego — do Księgi Enoha.

Podobna tematyka na: [Strona poświęcona apokryfom](#)

Przypisy:

[1] Orpheus - Historja Powszechna Religij" - Salomon Reinach, Księgarnia F. Hoesicka, Warszawa 1929

[2] zob. więcej: "Opowieści biblijne i opowieści ewangelistów" - Zenon Kosidowski; Iskry, Warszawa 1987, s.448-449

Mariusz Agnosiewicz

Założyciel, redaktor naczelny i publicysta *Racjonalisty*, założyciel i prezes Polskiego Stowarzyszenia Racjonalistów. Kontakt online ([GG](#), [Skype](#))

[Strona www autora](#)

[Pokaż inne teksty autora](#)

(Publikacja: 11-07-2002 Ostatnia zmiana: 16-08-2006)

[Oryginał.](http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,1046) (<http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,1046>)

Contents Copyright © 2000-2008 by Mariusz Agnosiewicz

Programming Copyright © 2001-2008 Michał Przech

Autorem tej witryny jest Michał Przech, zwany niżej Autorem.

Właścicielem witryny są Mariusz Agnosiewicz oraz Autor.

Żadna część niniejszych opracowań nie może być wykorzystywana w celach komercyjnych, bez uprzedniej pisemnej zgody Właściciela, który zastrzega sobie niniejszym wszelkie prawa, przewidziane w przepisach szczególnych, oraz zgodnie z prawem cywilnym i handlowym, w szczególności z tytułu praw autorskich, wynalazczych, znaków towarowych do tej witryny i jakiegokolwiek ich części.

Wszystkie strony tego serwisu, wliczając w to strukturę podkatalogów, skrypty JavaScript oraz inne programy komputerowe, zostały wytworzone i są administrowane przez Autora. Stanowią one wyłączną własność Właściciela. Właściciel zastrzega sobie prawo do okresowych modyfikacji zawartości tej witryny oraz opisu niniejszych Praw Autorskich bez uprzedniego powiadomienia. Jeżeli nie akceptujesz tej polityki możesz nie odwiedzać tej witryny i nie korzystać z jej zasobów.

Informacje zawarte na tej witrynie przeznaczone są do użytku prywatnego osób odwiedzających te strony. Można je pobierać, drukować i przeglądać jedynie w celach informacyjnych, bez czerpania z tego tytułu korzyści finansowych lub pobierania wynagrodzenia w dowolnej formie. Modyfikacja zawartości stron oraz skryptów jest zabroniona. Niniejszym udziela się zgody na swobodne kopiowanie dokumentów serwisu Racjonalista.pl tak w formie elektronicznej, jak i drukowanej, w celach innych niż handlowe, z zachowaniem tej informacji.

Plik PDF, który czytasz, może być rozpowszechniany jedynie w formie oryginalnej, w jakiej występuje na witrynie. **Plik ten nie może być traktowany jako oficjalna lub oryginalna wersja tekstu, jaki zawiera.**

Treść tego zapisu stosuje się do wersji zarówno polsko jak i angielskojęzycznych serwisu pod domenami Racjonalista.pl, TheRationalist.eu.org oraz Neutrum.eu.org.

Wszelkie pytania prosimy kierować do redakcja@racjonalista.pl